

Dergi Bilgileri / Journal Info

∞

ISSN: 2149 – 9225

Yıl: 1-Sayı: 2 / Year 1-Issue 2
Aralık 2019 / December 2019

ULUSLARARASI SOSYAL
BİLİMLER AKADEMİ DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF
SOCIAL SCIENCES ACADEMY

Makale Bilgileri / Article Info

∞

Makale türü / Article type:

Hakemli / Refereed

Araştırma / Research

Sayfa / Page: 40-52

Geliş Tarihi / Received Date:
12.12.2019

Rapor Tarihleri / Report Dates:

Hakem 1 / Referee 1:

23.12.2019

Hakem 2 / Referee 2:

25.12.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date:

27.12.2019

Yazar Bilgileri/Author Info

∞

Dr. Öğrt. Üyesi Serpil Kahraman
Orcid id:0000-0003-4570-1604
Yaşar Üniversitesi İşletme
Fakültesi Ekonomi Bölümü
İzmir / Türkiye
serpil.kahraman@yasar.edu.tr

∞

Gizem Şişmanoğlu
Orcid id:0000-0002-9001-4427
Yaşar Üniversitesi İşletme
Fakültesi İzmir / Türkiye
gizem.sismanoglu@yasar.edu.tr

Bu makale intihal.net ile
denetlenmiştir.

This article was checked by
intihal.net

İletişim

usbaddergi@gmail.com
https://dergipark.org.tr/usbadd

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE DEVRALINAN İKTİSADİ YAPI

**Serpil KAHRAMAN
Gizem ŞİŞMANOĞLU**

Öz: Türkiye Cumhuriyetinin, kuruluş yıllarındaki, ekonomik durumunu incelemeyen önce Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan ekonomik unsurların ana hatlarını tespit etmek gerekmektedir. Cumhuriyetin kuruluş yılları ekonomisi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan iktisadi yapıya dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda üretim tarıma dayalıydı. Bu nedenle sanayi gelişmemiş ve kendi içine kapanmış olarak tamamen küçük üretim birimleri halinde, ülke içinde dağınık olarak yer almış bulunmaktaydı. Ayrıca sermaye birikiminin ise çok ciddi boyutta azınlıkların ve yabancı sermayenin elinde olduğu görülmektedir. Çalışmanın amacı, Cumhuriyetin kuruluş döneminde ekonomi politikalarına yön veren, Osmanlı'dan devralınan ekonomik yapının kısa bir çözümlemesini ortaya koymaktır.

Anahtar Sözcükler: İktisat tarihi, iktisadi devletçilik, Türkiye ekonomisi.

Jel Kodları: B22, B29, N24.

Bu Makaleye Atıf İçin / To Cite This Article

Kahraman, S. – Şişmanoğlu G. (2019). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Devralınan İktisadi Yapı - Economic structures inherited from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey. USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi - International Journal Of Social Sciences Academy, 1(2), 40-52.

ECONOMIC STRUCTURES INHERITED FROM THE OTTOMAN EMPIRE TO THE REPUBLIC OF TURKEY

Abstract: Republic of Turkey, in the foundation stage, the remaining economic structure from the Ottoman Empire in examining the economic situation, economic factors must firstly to identify as the framework. The economy of the foundation years of the Republic is based on the economic structure taken over from the Ottoman Empire. Production in the Ottoman Empire was based on agriculture. For this reason, the industry has not developed and has taken part in the country as a completely small production units, scattered within itself. It is seen that capital accumulation is in the hands of very serious minorities and foreign capital. The aim of this study is to present a brief analysis of the economic structure taken over from the Ottoman Empire which shaped the economy during the foundation of the Republic.

Key words: Economic history, etatism, Turkish economy.

Jel Codes: B22, B29, N24.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyetinin, kuruluş aşamasındaki, ekonomik durumunu incelerken Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan ekonomik unsurların öncelikle ana hatlarını tespit etmek gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik düzeni çözümlendiğinde görülecektir ki, Osmanlı İktisat düşüncesi Tanzimat dönemiyle birlikte yer edinmeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda üretim tarıma dayalı olup, toprak mülkiyeti ise devlete aittir. Bu nedenle sanayi gelişmemiş ve kendi içine kapanık olarak tamamen küçük üretim birimleri halinde, dağınık olarak ülke içinde yer almış bulunmaktadır.

Bir diğer taraftan ticari faaliyetlerin, uzmanlaşma gerektiren zanaatlerin yetersizliği ile faiz geliriyle desteklenebilecek sermayeden yoksunluk Osmanlı'yı mali krize sürüklemiştir (Kalaycı, 2009). İmparatorluğun son iki çeyreğinde ise, ticaret, ulaştırma ve bankacılık gibi hizmet sektörlerinin gelişerek, sermaye birikimi kısıtlı da olsa sağlanabilmiştir. Ancak, var olan kısıtlı sermayenin de azınlıkların ve yabancıların elinde olduğu görülmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2011: 9). 1838 yılında yapılan Balta Limanı anlaşmasından sonra loncaların gücü gerilemiş buna karşılık özel mülkiyetin yaygınlaşmaya başladığı izlenmektedir. Yine aynı süreçte ithalat yerine yerli üretime ağırlık verilmesi ön plana çıkmıştır. 19. yüzyılın son çeyreğinde, sanayi hareketi güçlenme göstermiştir. 20. yy başlarında da İttihat ve Terakki partisinin iktidara gelmesiyle sanayileşme ekonomik politika olarak uygulanmaya başlamıştır (Çamurcuoğlu, 2009: 167).

İktisat tarihi yazınında her ne kadar Atatürk Dönemi iktisat politikalarına, diğer bir ifadeyle iktisadi devletçi politikalar önemli bir yer tutsa da, söz konusu politikalara da yön veren Osmanlı'dan uzanan ekonomiye dair özetleyici bir çözümleme kısıtlı kalmaktadır. Bu

doğrultuda çalışmanın alana katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Birinci bölümde Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan ekonomi sektörler bazda incelenerek Türkiye Cumhuriyeti'nin nasıl bir ekonomik yapı devraldığı ortaya koymaktır. Bu bölüm içinde yer alan önemli teknik unsurlardan birisi de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sanayinin yapısının incelenmesidir. İkinci bölümünde ise; iktisadi devletçi politikalara da yön veren kuruluş dönemi ekonomisinin ana unsurları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Osmanlı'nın dış borçları ve yabancı sermayenin rolü de çalışma kapsamında yer almaktadır.

1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Ekonomi

1.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Madencilik Sektörü

Bilindiği üzere dünya genelinde madencilik sektörü yüksek getirisi olan bir sanayi dalıdır. Osmanlı İmparatorluğu madenlerini ağırlıklı olarak askeri teçhizat ve sikke basımı amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Madenlerin ara malı veya nihai mala dönüştürülme aşamaları ise oldukça kısıtlı kalmıştır. 19.yy.'da, Osmanlı İmparatorluğu özellikle maden sektöründe yabancı sermayeyle bir araya gelmiş olup, özel ruhsatlarla faaliyet göstermişlerdir. 1820'li yıllarda Ereğli Kömür Havzasını açmışlardır. 1858 yılında ilk kez çıkarılan Arazi Kanunu ve izleyen yıllarda ki 1906 yılına kadar nizamnamelerle sektöre yön verilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Almanya, Fransa, İngiltere Rusya gibi ülkeler bakır, kurşun, krom ve kömür madenleri ile ilgilenmişlerdir ve küçük işletmeler kurmuşlardır. 19.yy.'ın başlarında ise, Zonguldak Maden Kömürü Havzası işleme başlamıştır (Maden Mühendisleri Odası: 1999: 17). Osmanlı İmparatorluğu'nda, madencilik sektörünün gelişimi incelendiğinde, madencilik ile ilgili girişimler azınlıklar ve yabancılar tarafından yapılmış olup; madenciligi belli bir düzeye getirmişlerdir. Madencilik ülkede ihracat amacıyla yapıldığı tespit edilmektedir. Maden üretiminin geneline bakıldığında yerli sermayenin payı giderek azalmıştır.

Tablo 1. Osmanlı İmparatorluğu Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları (parasal değer yüzdesi)

Yıl	Türk	Azınlık	Yabancı	Toplam
1902	43	7	50	100
1905	33	2	65	100
1907	38	2	60	100
1909	23	5	72	100
1911	20	5	75	100

Kaynak: Ökçün, G. (1969). XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk Azınlık ve Yabancı Payları, Abadan'a Armağan. Ankara, AÜSBF Yayınları. S. 803-892.

Ne var ki maden üretimiyle ilgili düzenli veriler bulunmamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu maden üretimindeki Türk, Azınlık ve Yabancı paylarına baktığımız zaman yabancı sermayenin madencilik sektöründe ciddi bir arzı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu madencilik de getirdiği yeni düzenlemeler yabancı yatırımcının lehine olup, yerli sermayeyi destekleme, madenin gelirlerini vergilendirme ve de madeni ürünlerin ihracatını sınırlama girişimleri yetersiz kalmıştır.

1.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda İmalat Sektörü

Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayi genelde küçük üretim birimlerden oluşup; dayanıksız tüketim malları üretmiştir. Bir diğer taraftan da kısıtlı küçük sanayi birimlerinin ancak yakın pazarlara hitap ettiği gözlenmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2011: 16). Sanayinin geneline bakıldığında, Osmanlı'da kırsal kesimde tarımsal üretim için az gelişmiş diyebileceğimiz el tezgâhı şeklinde dokuma ve değirmencilik de kullanılan malzemeler üretmiş, bir diğer taraftan da kent ve kasabalara baktığımız zaman dokumacılık, gıda ve giyim gibi üretimine gidilmiştir. Kent ve kasabalardaki sanayi üretiminin nicelik ve nitelik yönünden denetimi ise, lonca biçimi örgütlenme ile sağlanmaktadır (Ökçün, 1984: XX). Bu tip yapının sanayi ve ticareti birleştirdiği anlaşılmaktadır. Bu yapının da ancak yerel gereksinimlere cevap verebildiği bilinmektedir. Aynı dönemde de batıda kitle üretime gidilmesi Osmanlı imparatorluğunda sanayi düzeni ve örgütlenmede etkili olmuştur.

1838 yılında Türk – İngiliz Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile İngiliz sermayesine önemli ayrıcalıklar tanınmıştır. Anılan tarihte İngiliz sanayi mallarına% 5 gümrük vergi vermesi kararlaştırılmıştır. Ülke içinde illerarası sanayi üretim satışından % 8 oranında bir iç gümrük vergisi alınmaktaydı (Kepenek ve Yentürk, 2001: 16, Bülbül, 2010: 28). Bu anlaşma Osmanlı'da sanayi çöküşünün başlangıcı olmuştur. Bu gelişme çerçevesinde Osmanlı sanayisi doğal olarak dış pazarlarla rekabet edebilecek güçten yoksun kalmıştır. Bu sürecin devamında gerek azınlıkların, gerekse yabancıların sürekli baskıcı ısrarları sonucunda esnaf örgütleri ile rantın dağıtıldığı belirlenmektedir. Bu dağıtılma aşamasında loncaların rekabetten uzak hatta bir tekele dönüştükleri de bir diğer unsurdur. Tüm bu gelişmeler sonucunda ülke genelinde birçok iş yerleri kapatılmış, üretim düşmüş ve işsizlik önemli oranda artmış bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yerli sanayinin büyük bir yıkıma uğramış olduğunu net olarak söylemek mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğu'na 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayide düzenleme çabaları olduğu görülmektedir. II. Meşrutiyet ilan edildikten kısa bir süre sonra iç gümrükler kaldırılmıştır ve 1913 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi kapsamında sanayi kuruluşlarına karşılıksız arazi temini, vergi muafiyeti veya indirimleri gibi teşvik ve sübvansiyonlar uygulanması esas alınmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1913 – 1915 yıllarında yapılmış olan sanayi verilerine baktığımız zaman işletmelerin % 55 seviyesindeki kısmın İstanbul'da % 22 oranındaki kısım ise İzmir'de yer aldığı bunun yanı sıra geriye kalan % 23 oranın ise ülkenin diğer yerlerinde farklı

yörelere dağılık olduğu görülmektedir (Yaşar, 2003: 51). Yapılan sayımların Batı Anadolu'yu da kapsamakta ve daha ziyade 10 kişiden fazla personelin çalıştığı işyerlerini içermekte olduğu bilinmektedir. Bu sayımların bir neticesi olarak sanayinin tümünün dayanıksız tüketim malları üretimine yönelik küçük işletmeler olduğu tespit edilmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2011: 17).

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1921 yılında ki sanayi sayımına baktığımız zaman İstanbul, İzmir, Bursa ve Adana illeri hariç tutularak inceleme yapılmıştır. Bu inceleme neticesinde, sanayi işletmelerinde ortalama 3 işçi çalışmaktaydı. Bu araştırma çerçevesinde, Anadolu'da toplam 32.991 işletme olduğu rakamlardan anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, toplam çalışan işçi sayısının da 70.208 olduğu görülmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2011).

Tablo 2. Anadolu Sanayisinin Durumu (1921)

Sektör	İş yeri Sayısı	İşçi Sayısı	İş yeri Başına ortalama İşçi Sayısı
Dokuma	20.057	35.316	1.76
Deri İşleme	5.347	17.964	3.36
Madeni Eşya	5.273	8.021	1.52
Gıda	1.273	4.493	3.53
Ağaç İşleri	704	3.612	5.13
Kimya	337	802	2.38
Toplam	32.991	70.208	17.68

Kaynak: Kepenek. Y. ve Yentürk N. (2011). Türkiye Ekonomisi. İstanbul, Remzi Kitapevi. s.19, Demirel, S. (2015). Sanayileşme Hareketini Anlamak İçin. İstanbul Sanayi Odasının Altmışıncı Yılında Türk Sanayii, 3.basım, İstanbul, NMC Televizyon ve Reklamcılık A.Ş.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayi üretimin de yerli tüketimi ve iç talebi karşılamaktan uzak kalmıştır. Bir diğer husus ise; Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayi üretimi azınlıkların ve yabancıların elinde olmuştur. Bunun neticesi ekonomik gelişmeyle birlikte sermayedar kesim tamamen Türk halkı dışındadır.

1.3. Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaştırma Sektörü

Osmanlı'da ulaştırma sektöründe, yabancı sermayeyle yapılan demiryollarının ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu demiryollarında yabancılara kar garantisi verilmiştir. Ayrıca 70 – 100 yıllık işletme imtiyaz hakkı tanınmıştır. Demiryolları toplam da olarak yaklaşık olarak 4.000 km uzunluğundaydı (Uzun, 2005: 69). Osmanlı İmparatorluğu'ndaki demiryolu yatırımlarında yabancı sermaye yapısı incelendiğinde; Alman, Fransız ve İngiliz sermayesinin ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Demiryolları yapımının ekonomik etkenlerini iki ana grupta toplayabiliriz. Bunlardan ilki hammaddelerin yani demir, çelik üretimimin yapılmasıdır. İkincisi ise; demiryolunun götürüldüğü bölgenin pazarlara açılmasıdır. Genelde demiryollarına yatırımlarda öncelik verilmesinin nedeni sanayileşme kapsamında belli bir aşamayı gerçekleştirmek amacına yöneliktir. Birinci ilke demir-çelik sanayinin gelişmesi olarak önemini her zaman korumaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nda, demir-çelik sanayisi o dönemde kurulamadığı için ilk özelliğin sağlanamamıştır. Ancak demiryollarının pazar yerlerine götürüldüğü yerlerde tarımsal ürünlerin Batı Anadolu'da ihracata açılması fiilen mümkün olmuştur.

Osmanlı'da, denizyolları ulaşımının ise yine demiryollarında olduğu gibi yabancı sermayenin etkisi altındadır. Bir diğer taraftan kara ulaşımına baktığımız zaman; kara ulaşımının gelişiminden söz etmek pek mümkün değildir. İncelenen dönem içerisinde herhangi bir önemli gelişmenin de olmadığı görülmektedir.

1.4. Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılık Sektörü

Osmanlı İmparatorluğu'nda, alışlagelmiş bir banka sisteminin bulunmadığı görülmektedir. Geleneksel olarak imparatorluk genelinde banka işlemlerinin tamamı Galata Bankerleri tarafından yürütülmektedir. Galata bankerlerinin tümü azınlıklar tarafından oluşturdukları görülmektedir. Tanzimat döneminde birkaç tane başarısız banka kurma deneyiminin de yaşandığı aynı süreç içinde gözlenmektedir.

Osmanlı borçlarının tasfiyesinde ve sermaye transferlerinde bankalar aracılık etmiştir. En önemlisi, 1856'da yılında İngiliz Sermayesi ile kurulan ve Merkezi Londra'da bulunan Bank-ı Osmanî (Ottoman Bank) idi. Bank-ı Osmanî ilk borçlanmaya ve ilk demiryolu hattının yapımına aracılık eden İngiliz sermaye grubu tarafından kurulmuştur. Fakat bu banka Mires borçları ve 1860 bunalımı nedeniyle çok fazla çalışmamıştır. Ancak Fransız sermayedarların desteği ile 1863 yılında Bank-ı Osmanî-i Şahane kurulmuştur (Sükan, 2014: 203).

Bank-ı Osmanî Şahane bir devlet bankası ve devlete borç veren bir banka olmuştur. Osmanlı devletinin birçok yatırımların finansmanına katılmış bir ticari banka işlevini gördü. Yetkili bir devlet bankasına sahip olan Osmanlı hükümeti devletin gelir ve giderlerin dengesini, dış borçlanmalarını ve ödemelerini yapacak güvenilir bir banka durumuna sahip olmuştur (Aymalı, 2013).

1.5. Osmanlı İmparatorluğu'nda İç ve Dış Ticaret

Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret sanayide de olduğu gibi loncalar tarafından örgütlenmiştir. Tüccarlar, İmparatorluk döneminde refah içinde yaşayan güçlü sınıflardan oluşmaktaydı. Ancak ticaret ile uğraşan azınlıklar, Avrupa Devletlerinin himayesinden faydalanmak ve batı ülkelere tanınan kapitülasyonlardan yararlanmak amacı ile bazı Avrupa ülkelerin uyruğuna girmeleri sonucu ticaret alanında farklı gelişmelere yol açmıştır. Çok geçmeden Osmanlı ticareti azınlıkların eline geçmiş bulunmaktaydı (Taner, 1968: 41).

Osmanlı'nın, dış ticareti ile ilgili verilerinin çok sınırlı olması nedeniyle ekonomik incelemeler oldukça zor yapılabilmektedir. Ekonomi içindeki görece payı yüksek olduğu için fiyat düzeyinde, tarımsal üretiminde ve gelirinde negatif etkiler oluşmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu iç pazarda mal arzını arttırarak piyasa istikrarını, sağlamayı amaçlamaktadır. Osmanlı imparatorluğunda, bu politika devamlı olarak uygulanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu 19.yy. sonlarında kamu gelirlerini arttırmaya gitmiştir. Aynı zamanda yerli üretimi de diğer dış ülkelere karşı rekabetten korumak için ithalata gümrük vergisi getirmiştir ancak olumlu sonuçlar alınmamıştır. Dış ticaret önemli derecede serbest piyasa şartlarına göre şekillenmiştir (Bülbül, 2010:39).

Osmanlı'nın ihracatına baktığımız zaman içerisinde madenler ve tarım ürünleri yer almaktaydı. Tarım ürünlerinde pamuk, tütün, fındık, incir, tiftik ve afyon yer almaktaydı. İthalata baktığımızda, dokuma, giyim eşyası, şeker, un gibi diğer gıda maddeleri yer tutmaktaydı (Kepenek ve Yentürk, 2011: 22).

1840 yıllarında dış ticaretin verileri incelendiğimizde ithalat 7.845 Osmanlı lirası ve ihracatın ise 5.899 Osmanlı lirası seviyesinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu rakamlardan da hesaplanabileceği üzere, dış ticaret açığının da 1.946 Osmanlı lirası olduğu anlaşılmaktadır. 1873 – 1877 yılları döneminde ülkede hem ithalat hem de ihracat artmıştır. Bu dönemde ithalatın yaklaşık olarak yaklaşık % 185 artarak 22.356 Osmanlı Lirası olarak kayda geçmiştir. Aynı dönem ihracatın ise yaklaşık % 178 artarak 16.402 Osmanlı lirası olarak gerçekleşmiştir.

Dış ticaret açığı ise, 5.954 Osmanlı lirası olduğu görülmektedir. 1900'lü yıllarda, hem ithalatın hem de ihracatın 1873–1877 yıllarına göre düşme eğiliminde olmuştur. Aynı dönem içindeki dış ticaret açığının ise yine bir önceki dönem 1873 – 1877 yıllarına göre % 45 oranında artarak 8.620 Osmanlı lirası olarak görülmektedir. 1910 – 1912 yıllarında hem ithalatın hem de ihracatın, 1900 yıllarına göre yukarı yönlü ivme kazandığı görülmektedir (Kalabak, 2014: 310). İncelenen bu dönem içerisinde ithalatın 36.436 Osmanlı Lirası, ihracatın ise, 19.967 Osmanlı lirası olduğu belirlenmektedir. Bu rakamlar ise, 1900 yıllarındaki döneme göre, ithalatta % 75 ihracatta ise, % 64 civarındaki artışa işaret etmektedir. Aynı dönem söz konusu olduğunda da, dış ticaret açığının % 91 oranında artarak, 16.469 Osmanlı lirası olduğu tespit edilmektedir (Kalabak, 2014: 310).

Tablo 3. Osmanlı İmparatorluğu Dış Ticaret Verileri

Yıllar	Dış Alım (Osmanlı Lirası)	Değişim (%)	Dış Satım (Osmanlı Lirası)	Değişim (%)	Fark (Osmanlı Lirası)	Değişim (%)
1840'lı Yıllar	7 845	-	5 899	-	1 946	-
1873-1877	22 356	184 97	10 402	178 05	5 954	205 96
1900'lü Yıllar	20 822	-6 86	12 202	-25 61	8 620	44 78
1910-1912	36 436	62 98	19 967	63 64	16 469	91 06

Kaynak: Kalabak, A. Y. (2014). Osmanlı'nın Son Dönemini Sosyo Ekonomik Buhranları ve Mali Emperyalizm. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 27, 305 – 326.

1.6. Osmanlı İmparatorluğu'nun Dış Borçları

Osmanlı İmparatorluğu'nda dış kaynaklar ekonomide belirleyici bir özellik arz etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu almış olduğu dış borçları daha ziyade ülkenin cari harcamalarında kullanmıştır. Bu sebeple sürekli borçlar artmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2011:11). İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'na borç veren önemli bankacı ülke olmuştur. Ancak izleyen zamanda Fransa Osmanlı İmparatorluğu'na borç veren ülke duruma gelmiştir (Kıray, 1995: 24). Osmanlı İmparatorluğu, 1854 yılında Kırım Savaşı nedeniyle İngiltere ve Fransa'dan 5,5 Milyon Osmanlı lirası borç almıştır. Osmanlı İmparatorluğu, 1.Dünya Savaşı'na 243 (devlet kasasına giren tutar) Milyon Osmanlı lirası borç ve faiziyle 402 Milyon Osmanlı lirası (1854 – 1914 yılları arasında borçlandığı tutar) dış borçla girmiştir (Kotan, 2014: 197). Osmanlı İmparatorluğunun 1854 – 1914 yılları arasında aldığı dış borçlar aşağıda ki tabloda belirtilmektedir.

Tablo 4. Osmanlı İmparatorluğu'nun Dış Borçları (1854-1914)

Dönemler	Borçlanılan Miktar	Ele Geçen Miktar
Abdülmecit (1854-1861)	16 Milyon	8 Milyon
Abdülaziz (1861-1875)	227 Milyon	121 Milyon
II. Abdülhamit (1876-1909)	113 Milyon	77 Milyon
Mehmet Reşat (1909-1914)	46 Milyon	37 Milyon
Toplam	402 Milyon	243 Milyon

Kaynak: Cem, İ. (1977). Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi. 6. Baskı. İstanbul, Cem Yayınevi. s. 242.

Osmanlı İmparatorluğu'nda alınan dış borçların geri ödenmesi aşamasında ciddi sorunlar gündeme gelmiştir. Sonuç itibariyle Osmanlı İmparatorluğu ödeme imkânlarının kalmadığını açıklamak zorunda kalmıştır. Bu gelişme çerçevesinde iç borçların ödenmesi için Rüsüm-ı Sitte idaresi kurmuştur. Rüsüm-ı Sitte İdaresi 1879 – 1882 yılları arasında faaliyet göstermiştir. Bu süre içerisinde devamlı surette baskılar gelmesi sebebiyle idare kapatılmış olup; yerine 1881 yılında Düyûn-ı Umûmiye idaresi kurulmuştur. 1881 yılında kurulmuş olan Düyûn-ı Umûmiye Osmanlı ve yabancı temsilcilerden meydana gelmekteydi ve dış borcunda anapara ve faizlerinin karşılanması için bazı vergilerin gelirlerine el konulmasına izin verilmiştir.

1.7. Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Sermaye Yatırımları

Osmanlı İmparatorluğunda yabancı sermaye yatırımları 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren dış borçlanma ve sermaye yatırımları ile girmiştir. Bu borçlanma ile ilk olarak bankacılık daha sonra da demiryolları yerini almıştır. Bunun akıbetinde madencilik, sigortacılık, ticaret ve sanayinin yanı sıra su, gaz, belediye hizmetlerine de yatırım yapılmıştır. Avrupalı devletlerin

en fazla yatırım yaptığı alan demiryolları olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun yabancı sermayenin denetime girmesiyle dış borçları önemli derecede artmıştır (Sükan, 2014: 195). Osmanlı İmparatorluğu'nda yatırım yapan yabancı ülkelerin başında İngiltere ve Fransa gelmekteydi. İngiltere özellikle 1850'li yıllarından beri artan miktarda Osmanlı İmparatorluğu'na ilk yatırım yapan ülke olmuştur. Fakat 1890'lı yıllarının başlarından itibaren yerini Fransa ve Almanya'ya bırakmıştır. 1914 yılında Almanlar yatırım payını % 27,8'e, İngilizler payını % 15,2'e ve Fransızların ise; % 50.1 idi (Koçtürk ve Eker: 2012: 36).

İncelenen dönemde yabancı sermaye yatırımların toplam 84 Milyon 660 Bin Osmanlı lirası tutarında olduğu görülmektedir (Yerasimos, 1975: 949). 1914 yılı itibariyle yabancı yatırımların yaklaşık % 63,1 kısmını demiryolu yatırımları teşkil etmektedir. Yatırımların sermayesinin % 49,90'ı Fransız, % 42,61'i Alman ve % 10,49'u ise İngilizlere aitti. Yabancı sermaye yatırımlarının ikincisinin bankacılık sektöründe olduğu gözlenmektedir. Bu yatırımın % 12 ve 8 Milyon 200 Bin Osmanlı lirası seviyesindeydi. Yatırımların sermayesini % 37,77'i Fransızlara, % 33,33'ü İngilizlere ve % 28,90 oranının ise Almanlara aitti. Yabancı sermayenin madencilik, sigortacılık, ticaret ve sanayinin yanı sıra, su, gaz gibi belediye hizmetlerine ve limanlara yapılan sermaye yatırımlarının toplam payları % 24.9 oranındaydı (Sükan, 2014: 200).

Tablo 5. Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Sermaye Yatırımları (Osmanlı lirası)

Yatırımlar	Tutar	Yıllık Net Getiri	Getiri Oranı (%)
Demiryolları	53 310	1 040	1,95
Elektrik, Tramvay, Su	5 700	170	2,98
Liman ve Rıhtım	4 710	160	3,40
Sanayi (Reji dâhil)	6 500	560	8,61
Ticaret	2 660	-	-
Madencilik	3 580	230	6,42
Bankacılık ve Sigortacılık	8 200	890	10,85
Devletin Ödediği Demiryolu Güvencesi (km)	-	420	-
Toplam	84 660	3 470	0,40
Devlet Borçları (Dış)	149 480	13 000	8,70
Genel Toplam	234 140	16 370	6,99

*Veriler I. Dünya Savaşı öncesine aittir.

Kaynak: Kepenek. Y. ve Yentürk N. (2011). Türkiye Ekonomisi. İstanbul, Remzi Kitapevi. s.12

Yabancı sermaye yatırımlarının yıllık net getirisinin sektörel dağılımına baktığımız zaman bankacılık- sigortacılık % 10.85 seviyesinde olup en yüksek getiri oranındadır. Bu getiri oranını % 8,70 oranı ile devlet borçlarının takip ettiği görülmektedir. Bir diğer ifadeyle Osmanlı İmparatorluğu'na borç vermek, iktisadi yatırımlardan daha kârlı bir iktisadi faaliyete dönüşmüştür.

2. Kuruluş Dönemi: Osmanlı'dan Devralınan Ekonomi

1915 yılında, Osmanlı Bankası kuruluşuna tamamen özel olan yetkisi kaldırıldığı için emisyon bankası olma niteliğini yitirmiştir. O dönemde TL'nin değeri Sterlin ile bağlıydı ve serbest dalgalanan kambiyo sistemi yürürlükteydi. Bu dönemde, döviz denetiminin olmadığı ve ayrıca kur dalgalanmasını belirli sınırlar içinde tutacak sistemin de bulunmadığı göz önüne alınmalıdır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan 161 milyon TL tutarında karşılıksız kâğıt para devralındığı tespit edilmiştir (Yakuphan, 2013).

O dönemde kâğıt paranın karşılığı Almanya ve Avusturya bankalarındaki, altınlar ile Almanya hazine bonolarıdır. Savaşta yenilgi nedeniyle, altınlar ile Almaya hazine bonolarına el konulunca, para tamamen karşılıksız kalmıştır. Ülkede ihracatın %80 seviyesinden fazlasını tarımsal ürünlerin teşkil etmesi nedeniyle sistemde dönemsel olarak fiyat dalgalanmalarının da meydana geldiği gözlenmektedir. Bu kur durumunun yüksek spekülasyon kazançlarının kaynağı durumunda olduğu da kabul edilen güncel bir gerçektir (Yakuphan, 2013). Mevcut kambiyo sistemi, eldeki kâğıt paraya karşılık yaratma olanağını kısıtlamaktadır. Osmanlı Bankası'nın yerine, iktisat politikalarına uyumlu bir Merkez Bankası'nı zorunlu kılıyordu (Kalaycı, 2010).

1922 ile 1938 yılları süresince geliştirilen bu ekonomik kalkınma stratejisinin temel hedefleri ise;

- a.İstihdamın artırılması,
- b.Hızlı ekonomik kalkınma (hızlı ve dengeli sermaye birikimi),
- c.İhracatın el verdiği kadar ithalat yapılması (dış ticaret dengesi),
- d.Gelir dağılımının iyileştirilmesi,
- e.Enflasyonsuz kalkınma (gelir - harcama dengesi),
- f.Tüm bölgelerin kalkındırılması (bölgeler arası dengeli kalkınma),
- g.Özel girişimin geliştirilmesi,
- h.TL'nin değerinin korunması (Kalaycı, 2010),

i.Hızlı ekonomik gelişme için yabancı sermaye ile işbirliği yapılması olarak tespit edilmiş bulunmaktadır. Atatürk'ün ekonomi politikası da dünyanın kalkınmakta olan ülkelere örnek teşkil edecek özellikler taşımaktadır.

2.1. Kuruluş Döneminde Yabancıların Ekonomideki Rolü

Bu dönemde, ülke genelinde, yabancıların etkinliği, daha açık bir şekilde ortaya koyabilmek için, bazı hususların belirlenmesinde yarar vardır. 1 Mart 1924 tarihinde, ilk Cumhuriyet bütçesinin yürürlüğe girdiği ve bunun da 120 milyon TL tutarında olduğu bilinmektedir. Yabancıların ekonomideki payıyla ilgili olarak, Türkiye genelinde yabancı sermayenin kontrol ettiği 94 tane büyük şirketin olduğu ve bu 94 şirketin 1923 yılı dönemine ait olan sektörel dağılımını detaylandırdığımız zaman aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda yabancı yatırımların, pazar kısırtı dolayısıyla daha ziyade kâr oranı yüksek sektörlerde yatırım yaptıkları görülmektedir (Avcioğlu, 1995).

Tablo 6. Türkiye'de Yabancı Sermayeli Şirketlerin Sektörlere Göre Dağılımı (1923)

Sektörler	Firma Sayısı	Yatırılmış Sermaye (Milyon Sterlin)	%
Demiryolları	7	39,2	62
Bankalar	23	10,2	16
Liman işleri ve belediye hizmetleri	11	5,0	8
Ticaret	35	3,6	6
Madencilik	6	3,0	5
İmalat	12	2,4	3
Toplam	94	63,4	100

Kaynak: Yavan, N. ve Kara, H. (2003). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Bölgesel Dağılışı. Coğrafi Bilimler Dergisi, 1(1), 19-42.

Bu şirketlerdeki toplam sermayenin 63 milyon 400 bin Sterlin olduğu hesaplanmaktadır. Ülke genelini kapsayan ekonomik genel duruma bakıldığında, aynı dönemde, tüm Türkiye'nin ithalatının 32 milyon Sterlin civarında olduğu dikkate alınır, bu şirketlerdeki toplam yatırımın, yıllık ithalatın iki katı düzeyine eriştiği ortaya çıkmaktadır (Yavan ve Kara, 2003: 26).

Bir diğer taraftan, ülkenin, milli gelirinin, 180 milyon Sterlin düzeyinde olduğu hesaba katılırsa, söz konusu bu yabancı şirketlerdeki toplam yatırım, ülke milli gelirinin üçte birine eşittir. İncelenen süreçte, yabancı sermayenin toplamının, 1923 yılı döneminde 63 milyon 400 bin Sterlin olduğu dikkate alınır, şirket başına söz konusu yabancı yatırımın 67 milyon 447 bin Sterlin civarında olduğu hesaplanmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 2015).

Türkiye Cumhuriyetinin, ekonomik gelişimi çerçevesinde, 1927 yılına kadar geçen süreçte, yabancı sermayeli şirketlerinin sayısı 113'e kadar çıktığı ve bu aşamada ek olarak 30 milyon TL sermayenin daha ülkeye girdiği istatistiklerden görülmektedir (Sükan, 2014: 214). Bu dönem içinde, ülkede, tütün tekeli de kapitülasyonlar gereği tamamen yabancıların elinde bulunmaktadır. Reji idaresi olarak bilinen tekel yönetimi ancak 1 Mart 1925 tarihinde devletin eline geçebilmiştir. Bu doğrultuda gerek kapitülasyonlar, gerekse iç ve dış ticarete yabancı sermayenin ağırlığı ve yetersiz sermaye Osmanlı'yı "çevre" ekonomisi konumunda kalmasına neden olmaktadır (Kalaycı, 2008).

SONUÇ

Osmanlı'dan devralınan iktisadi yapı ve özellikle Osmanlı Dış borçları, kapitülasyonlar ve yetersiz sermaye Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarında benimsenecek olan iktisat politikalarına yön veren unsurlar olmuştur. Bu doğrultuda Atatürk, tamamen ülkeye özgü bir düzen olan "iktisadi devletçi" politikalar ve sanayileşme planlarıyla yeni cumhuriyetin ekonomi temellerini atacaktı.

Osmanlı, vergi sisteminin bozulması ve yapısal unsurlarla birlikte ekonominin düzenlenmesi için gerekli olan para ve maliye politikalarından tamamen yoksun kalmıştır. Ticari faaliyetlerin ve kentsel zanaatların gelişmemiş olması ve toptağa dayalı yapı dolayısıyla kamu gelirlerinin çoğunluğu tarım sektöründen sağlanmıştır. Ayrıca Osmanlı'nın son döneminde tüccar, sanayi grupları ve İstanbul halkının çoğunluğu Osmanlı İmparatorluğu'nun neredeyse son yıllarına kadar vergi vermediği de bilinmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2011: 10).

Osmanlı ekonomisinde neredeyse tamamen yabancı sermayenin söz sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki yabancı sermaye, 1902 yılında tüm sektörlerde % 50 seviyesinde iken 1911 yılında % 75 - % 80 seviyelerine ulaştığı görülmektedir. Yabancı sermaye ağırlıklı olarak başta demiryolları ve kâr oranı en yüksek sektör olan bankacılık sektöründe yer almaktaydı. Toprağa dayalı düzen, ticaretin kısıtlı oluşu, sanayinin ise neredeyse olmayışı gibi ülke ekonomisinin yapısal özellikleri yanında, Osmanlı'dan devralınan borçlar, kapitülasyonlar ve sermaye yetersizliği Cumhuriyetin kuruluk yıllarının ekonomi politikalarını belirleyen temel unsurlar olmuştur. Bu doğrultuda sermaye birikimini destekleyerek, yeniden yapılanmayı sağlayacak maliye politikalar ve para politikalarını destekleyecek Merkez Bankası ihtiyacı öncelikli hedefler olmuştur (Kalaycı, 2008). Atatürk, tamamen ülkeye özgü bir politika olan iktisadi devletçilik esasları doğrultusunda ekonomiye yön vermiştir.

KAYNAKÇA

- Avcıoğlu, D. (1995). Türkiye'nin Düzeni. 2cilt. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aymalı, Ö. (13 Haziran 2013). Osmanlıda ilk bankalar nasıl kuruldu?. *Dünya Bülteni*. <http://www.dunyabulteni.net/tarih-dosyasi/263494/osmanlida-ilk-bankalar-nasil-kuruldu-> (erişim tarihi 04.01.2017).
- Bülbül, Y. (2010). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Özel Girişimciliğe Yönelik Devlet Politikaları. *İstanbul Ticaret Odası Yayınları*, İstanbul, Yayın No: 2010-11
- Cem, İ. (1977). *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, (6.baskı), İstanbul: Cem Yayınevi.
- Çamurcuoğlu, G. (2009). Türkiye Cumhuriyeti'nin Toprak Reformu ve Milli Burjuvazi Yaratma Çabası. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13, 161-178.
- Kalabak, A. Y. (2014). Osmanlı'nın Son Dönemini Sosyo Ekonomik Buhranları ve Mali Emperyalizm. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27, 305 – 326.
- Kalaycı, İ. (2008). Atatürk'ün Kalkınma Modeli: Devletçi İktisat Politikası Boyutu. *Ekonomik Yaklaşım*, 19, 227-249.
- Kalaycı, İ. (2009). Atatürk'ün Kalkınma Modeli (AKM): Günümüz Sanayisi için Kazanımlar, *Maliye Dergisi*, 156, 152-176.

Kalaycı, İ. (2010). Atatürk Döneminde Parasal Politikalar: Çağdaş Türkiye Ekonomisine Etkileri, *Mülkiye*, XXXIV, 266, 109-124.

Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2011). *Türkiye Ekonomisi*. (24.Basım), İstanbul: Remzi Kitapevi.

Kıray, E. (1995). *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*. (2.Basım), İstanbul: İletişim Yayınları.

Koçtürk, O. M. ve Eker, M. (2012). Dünyada ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çok Uluslu Şirketlerin Gelişimi. *Tarım Ekonomi Dergisi*, 18, 35-42.

Kotan, A. (2014). Osmanlı Sanayisinin Çöküşü. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 106(208), 179 – 200.

Maden Mühendisleri Odası (1999). *Cumhuriyet Dönemi Madenciliğimiz*.

Ökçün, G. (1969). XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk Azınlık ve Yabancı Payları, Abadan'a Armağan. *Ankara, AÜSBF Yayınları*, 803-892.

Ökçün, G. (1984). Osmanlı sanayii: 1913-1915 istatistikleri. İstanbul: Hil Yayın.

Sükan, B. (2014). İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yabancı Sermaye Anlayışı. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 54, 195-222.

Taner, T. (1968). Türk Devrimi. Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları*, 252, 41-42.

Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı. (2015). Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950 – 2015.

Uzun, T. (2005). *Osmanlı'dan Günümüze Demiryollarımız*, İstanbul

Yaşar, O. (2003). 1913 ve 1915 Yılları Sanayi Sayımı İstatistiklerine Göre Osmanlı Devleti'nde Tarıma Dayalı Sanayiler. *Türk Coğrafya Dergisi*, 40, 47-74.

Yavan, N. ve Kara, H. (2003). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Bölgesel Dağılışı. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1(1), 19-42.

Yerasimos, S. (1975). *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*. (2.basım), İstanbul: Gözlem Yayınevi.

Yakuphan, İ. (b.t.). Atatürk Dönemi Demiryolu Politikasına Bir Bakış, *Atatürk Araştırma Merkezi*. Sayı 35. <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-35/ataturk-donemi-demiryolu-politikasina-bir-bakis> (erişim tarihi: 25.03.2017).